समाहित शिक्षाको प्रभावकारीता

त्रि.वि.शिक्षाशास्त्र संकाय अन्तरगत (एम.एड.) दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन (कोड नं.-५९८) विषयको आंशिक आवश्कता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

नरेन्द्र कुमार चौधरी

स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्ष

त्रि.वि.दर्ता नं. ६-१-७-४२७-९८

परीक्षा रोल नं. २१८००३७/२०६५

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

जनता वहुमुखी क्याम्पस

ईटहरी, सुनसरी

२०७०

समाहित शिक्षाको प्रभावकारीता

त्रि.वि.शिक्षाशास्त्र संकाय अन्तरगत (एम.एड.) दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन (कोड नं.-५९८) विषयको आंशिक आवश्कता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

नरेन्द्र कुमार चौधरी

जनता वहुमुखी क्याम्पस

ईटहरी, सुनसरी

२०७०

त्रि.वि.दर्ता नं. ६-१-७-४२७-९८ शोधपत्र बुझाएको मिति २०७१/२/१

परीक्षा रोल नं. २१८००३७/२०६५ भाइभा मिति २०७१/२/११

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्धारा सम्बन्धन प्राप्त

शिक्षाशास्त्र संकाय

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

जनता बहुमुखी क्याम्पस

ईटहरी, सुनसरी

पत्र संख्या

च.नं. मिति २०७०।२।११

सिफारिस पत्र ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षासंकाय अन्तरगत स्नातकोत्तर दोस्रो वर्ष पाठयक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न जनता बहुमुखी क्याम्पस इटहरीका शोधविद्यार्थी श्री नरेन्द्र कुमार चौधरीले मेरो सल्लाह र निर्देशनमा “ **समाहित शिक्षाको प्रभावकारीता”** भन्ने शीर्षकमा शोध पत्र तयार गर्नु भएकोले आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि मूल्याङ्कनक समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

....

मिति:२०७१/२/१२ **राजन शर्मा**

(शोध निर्देशक)

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्धारा सम्बन्धन प्राप्त

शिक्षाशास्त्र संकाय

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

जनता बहुमुखी क्याम्पस

ईटहरी, सुनसरी

पत्र संख्या

च.नं. मिति २०७०।२।११

स्वीकृती पत्र ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय जनता बहुमुखी क्याम्पस, इटहरी, सुनसरीमा पाठ्यक्रम तथा मूल्यांकन मूल विषय लिई शिक्षाशास्त्र संकाय स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षमा अध्ययन गर्ने छात्र श्री नरेन्द्र कुमार चौधरीले सो तहको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्ने उद्देश्यले " **समाहित शिक्षाको प्रभावकारीता"** भन्ने शीर्षकमा शोध अध्ययन गरी स्वीकृतिका लागि प्रस्तुत गर्नु भएकोमा यो शोध पत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

हस्ताक्षर

१. टोलनाथ काफ्ले ....

(विभागीय प्रमुख पाठ्यक्रम तथा मूल्यांकन विभाग)

२. राजन शर्मा ....

(शोध निर्देशक)

३.

वाहय सुपरिवेक्षक ....

कृतज्ञताज्ञापन

यस शोध कार्यलाई उचित ठह-याइ शोधकर्तालाई वौद्धिक एंव विषयगतरुपमा महत्वपूर्ण निर्देशन, सल्लाह, सुझाव एंव हौसला दिई पथप्रर्दशन गर्नु हुने मेरा गुरु एंव शोध निर्देशक राजन शर्मालेज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । बारम्बार सल्लाह एंव सुझाव दिई अनुसन्धानकार्यमा प्रोत्साहित गर्नु हुने श्रद्धेय गुरुहरु टोलनाथ काफ्ले, राजन शर्मा, शान्तीराम दाहालज्यूप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

यस शोधकार्यको अध्ययन पुरा गर्न आवश्यक सूचना तथा तथ्याङ्कहरु उपलब्ध गर्न प्रश्नावली अनुसार अन्तरबार्तामा सहभागी हुने विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरु, विद्यार्थीहरुका साथै समाजसेवी वौद्धिकवर्गहरुप्रति हार्दिक कृतज्ञता ब्यक्त गर्दछु । आफ्नो अमूल्य समय, श्रम साधन खर्च गरेर उच्च शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर एंव प्रेरणा दिनुहुने पूजनिय माताज्यूप्रति सदैव ऋणी छु ।
अन्त्यमा , यस शोधकार्य सम्पन्न गर्न प्रत्यक्ष र परोक्षरुपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरुमा कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

मिति २०७१/२/१२

प्रस्तुतकर्ता

नरेन्द्र कुमार चौधरी
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

शोध सार

समाहित शिक्षा लागु भएका विद्यालयहरुको भौतिक, मानविय र शैक्षिक अवस्थाको अध्ययन गरी यसको उचित व्यवस्थापनमा सघाउने उदेश्यले **“समाहित शिक्षाको प्रभावकारीता”** शीर्षकको यो शोधपत्र तयार पारिएको छ । समाहित शिक्षालाई विभिन्न ब्यक्तिहरुले फरकफरक दृष्टिकोणबाट हेर्ने गरेको पाइन्छ । कतिपयले यसलाई विशेष पर्यावाची शब्दको रुपमा अत्यन्त संकुचित रुपमा लिएको पाइन्छ । अपाङ्ग बालबालिकाका लागि सञ्चालित कार्यक्रमलाई मात्र समाहित शिक्षाको कार्यक्रमको रुपमा मान्यता दिई अन्य कार्यक्रमलाई बेग्लै रुपमा प्रस्तुत गरिन्छ । त्यस्तै एकथरीले यसलाई विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरुलाई विद्यालयसम्म ल्याउने र विद्यालय भित्रसम्म पु-याउने मात्र भनी एकपक्षीय रुपमा अर्थ लगाउने गरेको पाइन्छ भने अर्काथरीले कक्षाकोठा भित्रको बातावरणमा मात्र जोड दिन्छन् । यी सवै टुक्रे सोचहरुले समाहित शिक्षाको पूर्ण अर्थ दिदैन । समग्र शैक्षिक प्रणालीमा रहेका अंगहरुले कार्यक्रमको छनोट , कार्यान्वयन र मूल्याङ्कनको सम्पूर्णतामा हेरेमा मात्र स्वीकार गरेको पाइन्छ । हाम्रो देशको आफ्नै भौगोलिक, धार्मिक, साँस्कृतिक र सामाजिक पृष्ठभूमि रहेको छ । समाहित शिक्षालाई हामीले आफ्नै परिवेशमा परिभाषित गर्नुपर्दछ ।

समाहित शिक्षा पद्धतिले राष्ट्रिय एंव स्थानिय तहमा कुनै पनि परिस्थितिजन्य कारणले शैक्षिक अवसरबाट बञ्चित रहेका एंव विद्यालयमा रहेर पनि आवश्यकता अनुकुल उपयुक्त वातावरण र सहयोगको अभावमा विद्यालय छोडने खतरामा परेका बालबालिकाको पहिचान गर्नुका साथै सम्पूर्ण बालबालिकाहरुको सामाजिक, साँस्कृतिक र शैक्षिक आवश्यकतालाई पूरा गर्ने बालकेन्द्रित शिक्षण प्रक्रिया अवलम्बन गर्न प्रोत्साहन गर्दछ ।

मुलतः समाहित शिक्षाको वास्तविक अवस्थाको अध्ययन गरी वर्तमान प्रशासनिक , मानव संसाधन र भौतिक अवस्था तथा व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरुको विश्लेषण, ती समस्या समाधान गर्न विद्यालय प्रशासनले गरेका प्रयासहरु र यसको अवस्थामा सुधार ल्याउन रणनीतिक उपायहरु प्रस्तुत गर्ने जस्ता उदेश्यलाई आधार मानी यो शोधकार्य सम्पन्न गरिएको

छ । यस शोध कार्यका लागि अध्ययनको शिर्षक अनुरुप निम्न उदेश्यहरु तयगरी अध्ययन अनुसन्धान सम्पन्न गरियो ।

समाहित शिक्षामा शैक्षिक सामग्री, भौतिक , मानविय पक्षको अवस्था पहिचान गर्ने, शैक्षिक सामाग्री, भौतिक ,मानविय पक्षको समस्याहरु समाधान गर्न विद्यालय प्रशासन र राज्यले गरेका प्रयासहरु पहिल्याउने ,समाहित शिक्षाको व्यवस्थापनका समस्याहरुको विश्लेषण गर्ने, यस अनुसंधान अनुसन्धानको लागि उपयुक्त ढाँचा प्रयोग गरीएको छ । अनुसन्धान ढाँचाले अध्ययनको क्रममा सूचनाहरु⁄ तथ्याङ्क⁄ जानकारीहरुलाई व्यवस्थित ढंगले प्रस्तुत गर्न मद्दत गरिएकोछ । यस अनुसन्धानको उद्देश्य प्राप्त गर्नका लागि छनोटमा परेका प्रतिक्रियादाताहरुसँग प्रश्नावली फारम, रुजु सूची, अवस्था अवलोकन फारम र अन्तरवार्ता प्रश्नावली जस्ता साधनहरुको प्रयोगबाट प्राप्त तथ्याङ्क तथा सूचनाहरुलाई प्रयोग गरी निष्कर्षमा पुग्नलाई गुणात्मक एवं परिमाणात्मक दुवै ढाँचामा आधारित रहेर अनुसन्धान संचालन गरीयो ।

शोधकार्य पूरा गर्नका लागि समाहित शिक्षा लागु भएका पाँचओटै विद्यालयका एक एक जना प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यालयमा अध्ययनरत समाहित शिक्षाका लक्षित समुहका पाँच पाँच विद्यार्थीहरु र विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीबाट प्राप्त तथ्याङ्क एंव धारणाहरु अवलोकन, छलफल र अन्तरवार्ताका माध्यमबाट संकलन गरी समाहित शिक्षा सञ्चालनमा देखिएका समस्या समाधान गर्न सम्बद्ध पक्षहरुले चालेको कदमहरुको विश्लेषण गर्ने प्रयत्न गरिएको छ । समाहित शिक्षाको प्रभावकारीता विषयक यो शोधपत्र तयार गर्दा सुनसरी जिल्ला भित्रका पाँचओटा विद्यालयमा मात्रै सिमित रही अध्ययन कार्य गरीएको छ । यस अध्ययनमा परिमाणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको भएतापनि वर्णात्मक पक्षलाई समेत समेटिएको छ । अन्तरबार्ता , प्रश्नावली , छलफल , अवलोकन जस्ता साधनको प्रयोग गरिएकोछ । प्राप्त तथ्याङ्कहरुलाई तालिकिकरण र विश्लेषण गर्ने प्रयत्न भएको छ । यस अध्ययनबाट विद्यालयहरमा समाहित शिक्षाको अवस्था प्रभावकारी नरहेको देखिएकोले प्रभावकारीता वृद्धि गर्नका लागि आवश्यक सुझावहरु प्रस्तुत गरिएको छ । विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरुको भुमिका र समुदायको भूमिका सम्बन्धमा स्पष्ट रुपमा सुझावहरु उल्लेख गरिएको छ ।

अपाङ्ग विद्यार्थी विद्यालयको हाताभित्र सजिलैसँग जानसक्ने बाटो बनाउनु पर्ने , अपाङ्गहरुका लागि ह्वील चेयारको व्यवस्था गर्नुपर्ने, छात्रा विद्यार्थीहरुका लागि छुट्टै शौचालय बनाउनु पर्ने, उपयुक्त रुपले समुह विभाजन गर्नु पर्ने ,कान कम सुन्ने ,आँखा कम देख्ने र सूस्तमनस्थितिका विद्यार्थीलाई कक्षाकोठामा अगाडि राखेर शिक्षण गर्नु पर्ने, विद्यालयका सम्पूर्ण शिक्षकहरुलाई समाहित शिक्षाको बारेमा अभिमुखिकरण गराउनु पर्ने , विद्यालय प्रशासनद्धारा समाहित शिक्षा प्रदान गर्न भौतिक र मानविय पक्षको व्यवस्थापन गर्नु पर्ने , अभिभावक तथा विद्यार्थीहरुमा समाहित शिक्षाको धारणा वृद्धि गर्नु पर्ने व्यवस्थाका लागि विद्यालयले ब्यापक रुपमा प्रयत्न गर्नुपर्ने , विपन्न परिवारका बालबालिकाहरुलाई आवासिय उपलब्ध गराउन साधन र श्रोतको खोजी गर्नु पर्ने भन्ने सुझाव यस शोधपत्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

शोधकर्ता
नरेन्द्र कुमार चौधरी
एम.एड द्धितिय वर्ष
२०७०

विषय सूची

	पेज
शिर्षक	
शोधपत्र	I
सिफारिस पत्र	II
स्वीकृति पत्र	III
कृतज्ञता ज्ञापन	IV
शोधसार	VI – VIII
विषय सूचि	IX - XI

परिच्छेद एक
परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१-९
१.२ समस्याको कथन	९-१०
१.३ अध्ययनको औचित्य	१०
१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरु	११
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	१२
१.६ अध्ययनको परिसीमा	१२

परिच्छेद दुई
पूर्व साहित्यको पुनरावलोकन

२.१ अध्ययको सैद्धान्तिक खाका	१३-१५
२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	१६-२२

परिच्छेद तीन
अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा	२३-२४
३.२ जनसंख्या	२५
३.३ नमुना छनोट विधि र नमुनाको आकार	२५
३.३.१जिल्ला छनोट	२५
३.३.२स्रोत केन्द्र छनोट	२५

३.३.३ विद्यालय छनोट २५
३.३.४ शिक्षक छनोट २५
३.३.५ प्र.अ. छनोट २५
३.३.६ विद्यार्थी छनोट २६
३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरु २६
३.४.१तथ्याङ्कको प्राथमिक स्रोत २६
३.४.२ तथ्याङ्कको द्वितीय स्रोत २६
३.५ अनुसन्धानका साधनहरुको निर्माण २६
३.५.१ प्रश्नावली २६
३.५.२ फरीक्षाफल फारम २७
३.५.३ अन्तरवार्ता अनुसूची २७
३.६ साधनहरुको बैधता २७
३.६.१ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया २७
३.६.२ प्रश्नावली २७
३.६.३ रुजुसूची २८
३.६. अन्तरवार्ता प्रश्नावली २८
३.६.५ तथ्याङ्को विश्लेषण प्रकृया २८

परिच्छेद चार

तथ्याङ्क विश्लेषण र व्याख्या

४. तथ्याङ्क विश्लेषण र व्याख्या
४.१ समाहित शिक्षामा शै.सामग्री, भौतिक पक्ष र मानविय पक्षको विश्लेषण २९-३०
४.१.१ लक्षित समुहको समावेशीको अवस्था ३०-३१
४.१.२ समाहित शिक्षामा भौतिक पक्षको अवस्था ३१-३५
४.१.३ शैक्षिक सामग्रीको अवस्था ३६-३८
४.१.४ मानविय पक्षको अवस्था ३८
४.१.५ भौतिक तथा मानविय पक्षमा सरोकारबालाहरुको प्रतिक्रिया ३८
४.१.६ विद्यालयले भौतिक पक्षको सुधारमा गरेका प्रयासहरु ३८
४.१.७ विद्यालयले मानविय पक्षको सुधार गर्न गरेका प्रयासहरु ३८
४.१.८ समस्याको विश्लेषण ३९
४.१.९ समाहित शिक्षाको अवस्था सुधारका उपायहरु ३९

४.२ शैक्षिक सामग्री, भौतिक , मानविय पक्षको समस्याहरु समाधान गर्न विद्यालय प्रशासन र राज्यले गरेका प्रयासहरु ३९-४०
४.२.१ अपाङ्ग विद्यार्थीहरुले दिएका शिक्षण सम्बन्धि प्रतिक्रिया ४०
४.२.२ प्रधानाध्यापकले विद्यालय ब्यवस्थापन सम्बन्धि दिएको प्रतिक्रिया ४०
४.२.३ शोधकार्यका लागि प्रयोग गरिएका साधनहरुको विश्लेषण ४०

४.२.४ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरुको विश्लेषण ४१

परिच्छेद पाँच
प्राप्ती, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ प्राप्ती ४२-४३
५.२ निष्कर्ष ४३-४४
५.३ सुझाव ४५-४६
सन्दर्भ सूची ४७-४८

तालिका

	पेज
तालिका-१ लक्षित समुहको समावेशीको अवस्था	३०
तालिका-२-३ समाहित शिक्षामा भौतिक पक्षको अवस्था	३१-३३
तालिका-४ शिक्षकहरुले प्राप्त गरेका समाहित शिक्षाको तालिम	३७

अनुसूची

		पेज
अनुसूची-१	विद्यालयका शिक्षकको लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली	४९
अनुसूची-२	अपाङ्ग विद्यार्थीका लागि सोधिने प्रश्नावली	५०-५१
अनुसूची-३	विद्यालयको विभिन्न पक्षको अध्ययन	५२-५३
अनुसूची-४	प्रधानाध्यापक सँग सोधिने अन्तरवार्ता प्रश्नावली	५४-५५
अनुसूची-५	विद्यालय व्यवस्थापन समितिका लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली	५६-५७
अनुसूची-६	साधारण विद्यार्थीका लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली	५८-५९
अनुसूची-७	अभिभावकका लागि प्रश्नावली	६०-६१
अनुसूची-८	जनता उच्च माध्यमिक विद्यालय मधेशाको शिक्षक विवरण	६२
अनुसूची-९	जनता उच्च माध्यमिक विद्यालय सिंगियाको शिक्षक विवरण	६३-६४
अनुसूची-१०	पकली उच्च माध्यमिक विद्यालय पकलीको शिक्षक विवरण	६५
अनुसूची-११	जनक माध्यमिक विद्यालय सालवनीको शिक्षक विवरण	६६
अनुसूची-१२	जनता माध्यमिक विद्यालय नरसिंहको शिक्षक विवरण	६७
अनुसूची-१३	जनता उच्च माध्यमिक विद्यालय मधेशाको भौतिक सुविधाको विवरण	६२
अनुसूची-१४	पकली उच्च माध्यमिक विद्यालय पकलीको भौतिक सुविधाको विवरण	६३
अनुसूची-१५	जनता माध्यमिक विद्यालय नरसिंहको भौतिक सुविधाको विवरण	६४
अनुसूची-१६	जनता माध्यमिक विद्यालय सालवनीको भौतिक सुविधाको विवरण	६५
अनुसूची-१७	जनता उच्च माध्यमिक विद्यालय सिंगियाको भौतिक सुविधाको विवरण	६६
अनुसूची-१८	जनता उच्च माध्यमिक विद्यालय सिंगियाको २०७० को विद्यार्थी संख्या	६७
अनुसूची-१९	जनता माध्यमिक विद्यालय नरसिंहको २०७० को विद्यार्थी संख्या	६८
अनुसूची-२०	पकली उच्च माध्यमिक विद्यालय पकलीको २०७० को विद्यार्थी संख्या	६९
अनुसूची-२१	जनक माध्यमिक विद्यालय सालवनीको २०७० को विद्यार्थी संख्या	७०
अनुसूची-२२	जनता उच्च माध्यमिक विद्यालय मधेशाको २०७० को विद्यार्थी संख्या	